پاشکۆی یەکەم

هەڵبژاردە لە یادداشتی ڕیچ خانم

تێبینی:

وەرگێڕ لە یادنامەکەی ڕیچ خانم دا، هەموو ئەو یادنامانەی لێ لابردوون. کە لە یادنامەی مێردەکەیدا هەبوون (مەگەر بەدەگمەن) لە باسی گەشتەکە و شێوەی زەوی و ڕێگادا و بەتایبەتی گرنگیی بەوە داوە ئەو شتانە وەربگێڕێ کە لە یادنامەکەیدا دەربارەی ئافرەت و ژیانی ئافرەتان نووسیوێتی ـ ع.

١٦ی نیسان

لەدواییدا. پاش ئەوەی ئەوانەی هاتبوونە دیدەنیم، تا سەعات دوازدە دوایان خستم، ماڵاواییم لە خانووی نیشنگەیی خواست و چووم بۆلای هەندێ بۆ ماڵاوایی لێکردنیان. لە پێشدا چووم بۆلای دەستەخوشکی کوردم (ساڵحە خانم)ی ژنی (سلێمان پاشا)، کە ئەم گەشتەمی بۆ کێوەکانی نیشتمانەکەیان، لا شیرین نەکردم، بەڵکو باسی تێشکانێکی خۆیانی بۆ کردم، کە ئەوەندەی گەڕانەوەی (دە هەزارەکە) ناخۆش بووە، کاتێ لەگەڵ مێردەکەیدا بووە و لە (کۆیسنجاق)وە بۆ (کرمنشاه ـ کرماشان) چوون. گەڕانەوەکەشیان بەسەر کێوەکانی (ڕەوەند ـ REVEND)ی ناوچەی خێڵی (بڵباس)ی کورددا بووە، کە هارترین خێڵی سەربەخۆیە و پاشاکانی بەغدا هانی داون پەلاماریان بدەن و مێردەکەی بکوژن. ئیتر تا ماوەی چل ڕۆژی بەردەوام لەشەڕدا بوون.

وا لێرەدا هەندێ لە قسەکانی دەگێڕمەوە، کە دەیوت: (زۆر جار کە بەسەر ئەسپەکەمەوە دەبووم، گوللە بەهەرچوار دەورمدا گیزەی دەکرد، کە لاشم دەکردەوە، لە کوژراو و بریندار زیاترم نەدەدی، کە لەسەر زەوی کەوتبوون). بەڵام دەرباز ببوون و هەستیان بەشادی سەرکەوتنەکە دەکرد، کە بەهۆی ئازایەتی دەستوپێوەند و هەندێ هاوڕێی وەفادارییانەوە ڕزگاریان ببوو، کە لە کاتی خۆیدا بەهانایانەوە هاتبوون، خانم جوان و شیرین بوو... هەرچی جوانیی کە دەبوایە لە ئافرەتدا هەبێ، تیایدا بوو. لاوازیی و زراڤییەکەی، لەگەڵ ئەو مەترسییە دەگمەنەدا نەدەگونجا، کە تێی کەوتبوو. ساکارانە و لەسەرخۆ قسەکانی بۆ دەگێڕامەوە... ماڵاواییم لێکرد و ڕوومکردە حەرەمی (کەهیا). بۆ ماڵاوایی لێکردنی دەستەخوشکی جگەرسۆز و بەوەفام (حەنیفە خاتوون).

پێم سەیربوو، ببینم یەکجار لەوە تووڕەیە کە بۆ وڵاتێکی زۆر دڕندەی وەک کوردستان دەچین و دەستبەرداری حەسانە و ڕەنگینیی بەغداد دەبین. بەدڵێکی خەمگینەوە لە خۆرنشیندا جێم هێشت و چووم بۆ باخەکەی (ساڵح بەگ)، کە پێنج دەقیقە ڕێگا لە شارەوە دوور دەبوو، بۆئەوەی لای دایکی و هەندێ دەستەخوشکی خانمی تورک ببینمەوە، کە لەوێ بۆ ماڵاوایی لێکردنم گردببوونەوە. بەڵام مێردەکەم بۆ باخەکەی (حاجی عەبدوڵلا بەگ) چووبوو، کە ماوەی سیی میل لە بەغداوە دوور دەبوو. بۆیەوە بانگهێشتن کرابوو، کە شەویش لەوێ بمێنێتەوە. هەر لەو جێگایەشەوە گەشتەکەمان دەست پێدەکات. شەوێکی باراناوی و تۆف بوو، هەمووشمان سەرمان لەوە سوڕما، کە ژنەکەی حاجی

عەبدوڵلا بەگ، بەو سەعات دەی شەوە، خۆی بەناوماندا کرد، بەو شەوە تاریک و بۆرانە، بەسواری ئەسپ، سێ میل ڕێگای بڕیبوو، بۆ ئەوەی بۆ دواشەو لەگەڵ منی بەسەربەرێ.

١٧ی نیسان

پاش دوو سەعاتێک خەو، لەگەڵ شەفەقدا هەستام و ماڵاواییم لە دەستەخوشکە بەخشندەکانم خواست، کە هەریەکەیان بەشی خۆی خەمی پێبڕا. (زابت خاتوون)ی ژنی حاجی عەبدوڵلا بەگیش پێی لەوە داگرت، کە دەبێ تا خانووی باخەکەش هەر لەگەڵمدا بێت. منیش لەگەڵ (فاتمە)ی جوانکیلە و بچکۆلەی خوشکەزاکەیدا، لە تەختەڕەوانەکەی خۆمدا سوارم کردن و (تەقی)خزمەتکاریشم سواری گوێدرێژێک کرد و من و دایکی (میناس)یش کە لە سەفەرەکەماندا لەگەڵمدا دەهات، سواری کەژاوە بووین و ڕوومانکردە باخەکەی (بەگ). خزمەتکارەکانیشم بەسەر ئەسپەکانیانەوە بە دەورووپشتمانەوە بوون. بەڵام کە گەیشتینە ئەوێ، هاوڕێکەمان ڕێگای نەداین بڕۆین، تا لایان دابەزین و هەندێ ساردەمەنی و شیرەمەنییان لا دەخۆین.

لەبەرئەوەش کاتێ گەیشتینە ئەوێ، مێردەکەم لەسەر ڕۆیشتن بوو. نەریتی خۆرهەڵاتییانەش، بۆ پیاو، نەنگیی بوو، ئەگەر زیاد لە گرنگیدان بەکەلوپەلی سەفەرەکەی، گوێ بەژنەکەی بدات، یان لەگەڵ خۆی بیبات، یان لەگەڵ کاروانەکەیدا بێت. بۆیە بەهەلم زانی و داواکەیانم قبوڵ کرد، تاپێش ڕۆیشتن نانێکی باش بخۆم. لە هەمان کاتیشدا مێردەکەم و هاوڕێکانی، ماوەیەکی باشیان لە ڕێگاکە بڕی.

لە سەعات دەدا دەرچووم و دەستەخوشکە بەخشندەکانم و دەستوپێوەند و کەسوکاریان، دوعای سەفەرێکی خۆشیان بۆ دەکردین. سواری تەختەڕەوانەکەم بووم.

لە باسی تەختەڕەواندا دەڵێم بریتییە لە داربەستێک، دوو مژانی هاوتەریب لەپێشەوە و دوو مژانی هاوتەریبیش لە دواوە، کە لەسەر پشتی وڵاخ قایم دەکرێ. لە سەریشییەوە پارچەیەک قوماشی سوور بەسەریا دەدرێ، کە هەر چوارگۆشەکەی بەگۆی زێرین دەڕازێنرێتەوە[1]. بەڵام کارەکەرەکانم سواری کەژاوەببوون. کەژاوەکەش لە شێوەی قەفەسدایە و هەر دووانیان لەسەر پشتی وڵاخێک دەبێ و بەملاولایدا هەڵدەواسرێن، بۆئەوەی هاوتاب بنەوە. بەڵام لەبەر قەڵەویی دایکی (میناس) و لاوازیی (تەقی)ی

(١) بڕوانە پەراوێزی ژمارە (٢٢)ی بەشی یەکەم.

کـلـۆڵ، کـاریکی سـەیر و پێکەنیناوی بوو، کـە هەندێ (بەرد) دابنرێ، تا پارسـەنگی تایەکەی تر بدرێتەوە... هەرچۆنێکیش بێت سەفەرکردن لە کەژاوەدا، شتێکی خۆش نەبوو، چونکە ئەوەی سواری دەبێ، پێویستە بە چیچکانەوە دابنیشێ.

جگە لە خزمەتکار و قەتارچییەکان، شەش سوار لە تەکمدا بوون. لە پێنجدا گەیشتینە چادرگەکەمان، لە نزیک گوندی (دۆخلە).

٢١ی نیسان

... کـاتێ دەمـانویست بڕۆین، باران باری. دوای تاوێ بایەکی توند لە باشـووری خـۆرهەڵاتەوە هەڵیکرد، ئیـتر باران خـۆشـیکردەوە و ئاسـمـان ڕوون و سـامـاڵ بووەوە بەدرێژایی ڕێگاکەش دایکی میناس زۆر بێزاربوو، هەرچەندە دڵیشم پێی دەسووتا، بەڵام زۆرم پێکەنین پێی دەهات، چونکە سەروسیمای بەجۆرێ نائومێدی و دەستەپاچەیی پێوە دیاربوو، وڵاخە بەستـەزمـانەکەیشی، کە ئەمی بەسەر پشتـەوەبوو، بەو ناو قـوڕەدا هەر دەیشێلا. ئەمـیش هەر دڵە خورپەی بوو، زۆر جێی پێکەنین بوو... لە دە دا گـەیشـتـینە (جوبوق).

... بەڕاستی تا خوا ڕۆژی کردەوە، هەر هەڵدەلەرزیم، چونکە نەمدەزانی ها ئێستا نا، تاوێکی تر، ڕۆژگار چیمان بەسەردێنێ، کە بەلای کەمەوە تەڕ دەبین، یان چادرەکانمان بەسەرەوە لوول دەکات. شەوێک بوو لە شەوانی (بایرۆن).

٢٣ی نیسان

... لە دە دا بەسەر جۆگەکەی (خالس)دا گەیشتینە (دەلی عەباس)، کە لە پاشماوەی گوندێک بەولاوە، هیچی تر نەبوو. لە هەمـوولایەکی دەوروبەرمـانـدا گـوندێکی زۆرمـان دەدی، هیـچـیـشـیـان نەکـەوتبـوونە سـەر ڕێگاکـەمـان. هەندێ گـوندنشـینی گـوندی (ئەدانەکۆی)ی لای تەنیشتمانەوە ئاگاداریان کردین، کە لای ئەوان مـاوەی هەشت ڕۆژ لەسەریەک، باران باریوە و زەوی بەتەواوی باران دایپۆشیوە. پەژارەی ئەوەش بوون شەوی پێنج شەممە، سێ گۆی ئاگرین، یان سێ بروسکە، بەسەریاندا تێپەڕ بوو، کە لە خۆرئاواوە هاتوون و ڕوویانکردۆتە چیاکانی (حەمرین).

٢٤ی نیسان

... کەمێک دوای حەوت، گەیشتینە کۆتایی ڕیزە شاخێک، خەڵکەکە پێیان دەوت (حـەمـرین). لەم کـاتەدا دایکی مـیناس، ئازارێکی زۆر توندی هاتێ، تەنانەت وای هەستکرد ئیتر دەمرێ. ئەو سەرچڵانەش کە بەکێوەکانی (تشیم بورازو ـ CHIM BRAZO)، یان (شاخە سپی ـ MONT BLANC)، یان (هەمەلایا)دا هەڵدەگەڕێن، ئەوەندەی دایکی میناس هەستیان بەچاو قایمی و ئازایەتی خۆیان نەکردووە، کاتێ کە بەسەلامەتی، خۆی لەسەر ئەم شاخە بیاباناویەوە دییەوە. بۆئەوەی کەمێک باری تەختەڕەوانەکە سووک بکەمەوە، سواری ئەسپەکەم بووم. بەڵام دەستوپێوەندەکەم، کەمێک دوور لەدوامەوە دەهاتن، تا بتوانم بەسەری ڕووت، سواری ئەسپەکەم ببم. لە میناس زیاتریش، کەسی ترم لەگەڵ نەبوو بۆ ئاگاداریم. بەمجۆرە لە شاخەکانەوە داگەڕاین...

دیمەنەکەش لە بەرزاییەکانی شاخەکەوە، هەرچەندە نەدەگەیشتە دیمەنی سەر بەرزاییەکانی (زورا)، بەڵام دڵی ئەوانەی دەکـردەوە کـە ئارەزووی دیتنی ئەو دیمەنانەیان هەیە، کـە جوانییـان تاڕادەی داهێنان، جوانە و دەمێکیش بێت دەروونیـان لەوجۆرە دیمەنانە بێبەشە، چونکە ئەو دەشتە سەوزانە و گوندی دوور و ڕووباری (دیالە)ی هەڵسا و کە بەپێچاوپێچ بەو دەشتـەدا دەکشاو تەنانەت کێوە زۆر دوورەکانیش، هەموویان جوان و ڕەنگین بوون و گەشکە بەخش بوو. سەرەڕای ئەوەش ئەم دیمەنانە زۆر ساکاریش بوون، کە ئەوەندە کاری زۆریان لە هەستم کرد.دوای ئەوەی هەر بەسەر ئەسپەکەمەوە بەسەر زوورگەکاندا داگەڕام و دوای ئەوەش کـە تاوێک حـەسـامـەوە، پێش (دە)، سـواری تەختـەڕەوانەکەم بوومـەوە. (قەرەتەپە)ش گوندێکی تورکمانە، تەکیـیەکی دەروێشەکـانی قـادری تێدایە، کە ڕەنگە زۆرکۆن بێ، تەرمی یەکێک لە سوڵتانەکانی (بوخارا)ی تێدا نێژراوە، کە کاتی خۆی لە سەردەمی خولەفاکانی عەباسیدا لەم گوندە گیرساوەتەوە.

لەوبەر گـوندەکـەوە، گـردێکی تـوورەکـەڕێژ هەیە، وەک دەرکـەوت ئاسـەواری قـەڵایەکی کۆنە. دانیشتووانی ئەم ناوچەیەش، وەک هی بەغدا، دەردی چاوئێشەیانە. ئافرەتەکانیان پەیتاپەیتا دەهاتنە لای کارەکەرەکانم و لێیان دەپاڕانەوە بۆئەوەی شەکری ئەفرنجی، واتە شەکری ئەوروپاییان[٢] بدەنێ، کە لەسەرتاپای خۆرهەڵاتدا، دەرمانێکی گرنگ بوو، بۆ

(٢) لە عێراقدا بە (شەکری کەللە)، یان (قەند) ناسراوە. وەرگێڕ ئەوە دەزانی کە خەڵک لە بەغدا و لە شوێنانی تریش ئارەزووی سەری (کەللە)کەیان دەکرد، کە سەرە قووچەکەی ناو چاڵە و لەسەر ئاگر دەیتوێننەوە و تواوەکە بۆ چاو ئێشە بەکاردێنن. وشەی (کەللە)ش تورکییە، مانای (سەر)ە ـ ع.

چاو ئێشە. لە تەختەڕەوانەکەدا، پلەی گەرما، لە دووی دوای نیوەڕۆدا (٩٠ پلە) بوو.

٢٥ی نیسان

وەک ئاسایی، کەمێک دوای چوار لە خەو هەستاین. بەیانییەکی ڕوون و جوان بوو. لە باکووری خۆرئاواشەوە سروەیەکی سازگار هەڵیکردبوو. منیش بۆ خۆم لەژێر سێبەری درەختێکدا دانیشتبووم، چاوەڕێم دەکرد بۆ سواربوونی تەختەڕەوانەکە بانگم بکەن. دوای ئەوەی پیاوەکان ڕۆیشتن، ئافرەتێکی زۆرم تێئالا. ئافرەتێکی کڵۆڵیان لە بارێکی نائومێدی و دەردەسەرییەکی بێ ئەندازەی خێزانەکەیدا بوو، کە تووشی ستەمێکی بێ ئەندازە ببوون. کچی ئەم ژنە، پێش ماوەیەک شووی بە ئامۆزایەکی خۆی کردبوو. کە لە دواییدا بەرەزامەندی هەردوولایان تەلاقی دابوو. (تەلاقیش لەناو خەڵکە ڕەشۆکییە موسڵمانەکاندا شتێکی بلاوە)، چووبوو ژنێکی تری هێنابوو. ژنە تەلاقدراوەکەیشی وەلامی ئەمی کردبوو، شووی بەپیاوێکی تر کردبوو. بەلام ئەوەی جێی داخە، دەڵێن مێردە کۆنەکەی، لەسەر ئەم شووکردنەوەیەی. بەبێ هۆ کوشتبووی. دایکە ئازار چەشتووەکەیشی دەیویست بچێ بۆ بەغدا، بەسەر پێی (پاشا)دا بکەوێ و دادی لا بکات. بەلام نەیدەویرا، چونکە تاوانبارەکە هەڕەشەی لێکردبوو کە ئەگەر هەنگاوێ هەڵبنێ بۆ داد و گازندە و لێپرسینەوەی، شوێنی دەکەوێ و دەیکوژێ. ئەمیش بێوەژنە و تەنیا کوڕێکی منداڵی هەیە، کە منداڵەکە دەیەوێ دڵی بداتەوە، بەوەی ئەگەر گەورە بێ، پەیمانی دەداتێ تۆڵەی خوشکەکەی بسێنێ.

لە قەراخ قورەکە، خەریک بوو تەختەڕەوانەکە بکەوێ، بۆیە لەرزم لێنیشت، بەڵکو موچڕکەیەکم پێدا هات، بەلام بێزار نەبووم، گوێم لە قریشکەیەکی (ئامینە خاتوون ـ دایکی میناس) بوو، کە چاوی لێم بوو ئەگەر بکەوتمایە هەپروون بەهەپروون دەبووم، بەلام هێز و چالاکی قەتارچییەکان، لە مەترسی ڕزگاریان کردم. لە دوازدە دا گەیشتینە (کفری)، لەوێ جێگایەکی باشمان دی بۆیان تەرخانکردبووین. لە خانووی جووتیارێکی تورکی بەخشندەدا، کە کاتی خۆی لە دەوڵەمەندەکان بووە، بەلام بەشداری کردنی حکومەتی تورکی لە سامانەکەیدا خستبوویە سەر ساجی عەلی. پێش ئەوەش لە بەغدا بەرێ بکەوین، میستەر (ریچ) لە زیندان ڕزگاری کردبوو. پاشایشی ڕازی کردبوو بەوەی ئەو هەزار قرۆشە قەرزەی، کە هی دەوڵەتە و لەسەرێتی، بیبەخشێ.

ماوەی یازدە ساڵێک لەمەوبەر، گوندی (قەرەتەپە) بریتی بوو لە حەوت سەد خانوو،

بەلام ئێستا هەر پەنجاوپێنج خانووی تێدایە، لەبەرئەوەی خەڵکەکەی لە تەنگ پێهەڵچنینی حکوومەت بێزاربوون و کۆچ دەکەن. هەموو گوندەکانی ناو ئەم پاشایەتییە و گوندەکانی ناو پاشایەتییەکانی تری ئیمپراتوریەتی تورکی، ئەمە حاڵیانە.

٢٦ی نیسان

ڕۆژی پشوودانی کۆمەڵەکەمان و هێسترەکان بوو. دوای نانخواردن، ڕەشمەی وڵاخەکانمان گرت و چووین بۆ دیدەنی ئەو کەلاوانەی کە دوێنێ میستەر (ریچ)، بەدەم پیاسەوە دیبوونییەوە. ماوەی دە دەقیقەیەک لە گوندەکەوە دووردەبوون کە لەسەر ڕێڕەوی ئاوەکە بوون.

سەیرمانکرد چەترەکەمان بۆ هەڵدراوە و ڕایەخەکانیشمان بۆ ڕاخراون. مەحموودیش لە هەڵکەندندا بنەوەشییە. میستەر (بەلی نو)شمان نارد بۆ سەیری هەندێ کەلاوەی تر بچێ، کە زۆر دوورنەبوون، تا ئاگادارمان بکاتەوە کە ئاخۆ ئەوە دەهێنێ بچین بۆ دیتنیان.

دوای تاوێ ژوورێکمان دیبەوە، دیوارەکانی لە بەردی گەورە و ڕێک دروستکرابوون، کە بەریز لەسەر یەک دانرابوون و دیوارەکانیشی گەچکاریی کرابوون و نەخش و نیگاریشیان تێدا کرابوو. کە بەڕاستی هەندێکیان جوان بوون و لەوەش دەچوو کاتی خۆی ناو ژوورەکەش تەختەکەی گەچکارییەکی ساکار بووبێ. هەروەها بنمیچەکەیشی، کە ڕەنگێکی سووری تێرکرابوو، نەخشی گوڵ و شێوەی عەرەبییانەی لەسەر دروستکرابوو. هێڵە سەرەکییەکانی ئەم نەخشانە، بەرەنگی ڕەش کرابوون و سوورێکی گەش بەدەوریانەوە بوو، کە سەرسامی کردبووین، چونکە پێشتر نەمان بیستووە خانووسازیی ئێرانی، زەخرەفەی ئەغریقی کرابێ.

چووینە ناو ئەم ژوورەوە هێشتا ساغ بوو. بەشێکی تری ژوورێکی تریشمان دیبەوە، لەوەی یەکەم چاکتر بوو. لەوە دەچوو ئەم دوو ژوورە، بەشێک بووبن لە چەندین ژووری تری زۆر بچووک، کە دەشێ بوترێ ژێرخان، یان ژێرزەمین و هەموشیان ڕووەو خۆرهەلاتی باشووری خۆرهەلات و خۆرهەلاتی باکووری خۆرهەلات درێژ بوونەوە و ئاسەواری پێنج، شەشێکیانمان بینی. بۆمان دەرکەوت کە بەشی سەرەوەیان، کۆڵەگەی بچووک و خڕیان خراوەتە ژێر. سەرنجی وردی ژووری یەکەمماندا، کە لە هەموویان سەیرتر بوو، هەندێ پارچە و شتی ڕەشی تیابوو، لە خەڵووزی دار دەچوو. بەلام هەرچەندمان کرد، نەمانتوانی نووسراوێک، یان پارچە دراوێکی تێدا بدۆزینەوە.

٢٧ی نیسان

ئەمڕۆ تەندروستیم بەجۆرێک تێکچووە، کە ناتوانم سەفەری تێدا بکەم، یان لەگەڵ پیاوەکاندا بچم بۆ پشکنینی ئەو کەلاوانەی لە جێگایەکە، ناوی (ئاسکی کفری)یە و دوو سەعاتە ڕێیەک دوور دەبێ. بەختیشیان یاربوو، کە ئاسەوارێکیان دیبووەوە، لەوەی دوێنێ گەورە و بەرینتربوو، هەرچەندە لەڕووی شێوە و هەڵکەوتییەوە جیاوازتریش بوو. هەر جێگایەکیان هەڵکەندبوو، ئێسک و شتی کۆنینەیان دیبووەوە. ئاخۆ قەرەباڵغییەکی چەند زۆر، لەم ناوچانەدا بووبێ، لەچاو ئەو خەڵکە کەمەی ئێستایدا؟!.

ئەمڕۆ خەڵکەکە هەندێ دراوی (ئەرساسی)[٣] و (ساسانی) و (کوفی) و مۆرێکی ڕۆمانی و یەکێکی تری ساسانییان بۆ هێنایین، کە ئەمی دواییان، نووسینەکانی زۆر بەباشی دیاربوون. ڕەنگە ئەمەش تیشکێک بخاتە سەر تەمومژی ئەم کەلاوانە و ڕووناکیان بکاتەوە.

ڕۆژێکی گەرم و ناخۆش بوو، چونکە بای باشووریی هەڵیکردبوو. چاوەڕوانیش دەکرا دایکی مەحموود پاشای سلێمانی، سبەینێ بگاتە ئێرە، کە بۆ بەغداد دەچێت. دەڵێن بۆ وتووێژ لەگەڵ داود پاشا، دەربارەی ئاشتیی نێوان هەردوولا. عوسمان ـ بەگی کوڕە بچکۆلەیشی، تا سەر سنووری تورکی[٤] لەگەڵی دێت. ڕێی (سەگیرمە)، یان ئەو ڕاستە

(٣) ئەرساسییەکان: زنجیرەیەک بوون لە ئێرانییە (فرث- فرس)ەکانەوە هاتوون ـ ع.
(٤) مەبەستی لە قەڵەمڕەوی هەردوو پاشایەتی سلێمانی و بەغدایە ـ ع.

ڕێگایەیان گرتۆتەبەر، کە چیاکان دەبڕێ و بە (ئیبراهیم خانچی)دا، تێدەپەڕێ. وەک بیستمان گوایە نزیکەی هەزار لادێیان بۆ کردنەوەی ڕێگای بەردەمیان، بەکارهێناوە، چونکە ئەگەر وایان نەکردایە، لێی نەدەدرا. ئەمەش مایەی پەشیمانی نییە، لەو بڕیارەی دامان، کە ڕێگایەکی ئاسان بگرینەبەر، هەرچەندە دووریش بوو.

٢٨ی نیسان

لە شەشدا لە کفری دەرچووین. منداڵانی گوندەکەش شوێنمان کەوتبوون و گوڵبارانیان دەکردین... پیاوان و ئافرەتانیش لە مەزراکاندا خەریکی کۆشش بوون، بەڵام دواکەوتوویی بەکارەکانیانەوە دیاربوو، چونکە درەویان بەداسوولکەی بچووک دەکرد، لەو داسانە دەچوون کە باخەوانەکانی ئینگلتەرە، بۆ ڕێکخستنی باخچەکانیان بەکاریان دەهێنان.

لە دووی دوای نیوەڕۆدا گەیشتینە لای ئەو ئاوەی بەتەنیشتی (توزخورماتوو)دا تێپەڕ دەبێ و ناوی (ئاق سو)ە و لای (ئیبراهیم خانچی)یەوە دێت و بە کێوەکانی کورددا دێتە خوارەوە، پاش ئەوەی بەناو زۆر باریکە ڕێگای جواندا لامانکردەوە کە درەخت داپۆشیبوون و چڵە زەیتوون و هەڵووژە و پرتەقاڵ، بەخۆیان و گوڵ و بەریانەوە، بەسەرماندا شۆڕببوونەوە و هەزاران باڵندەش بەسەریانەوە، خۆش خۆش دەیانخوێند. لە دوو و نیودا گەیشتینە خانووە جوان و تازەکەی (عومەربەگ) و هەموومان خۆشیمان پێکەوت، چونکە من زۆر ماندووبووم و زۆریش دڵشادبووم، کە بینیم (کلود) خۆی نوێنی نەرمونیان و میوەی چاکی بۆ ئامادە کردووم.

٢٩ی نیسان

لە ئەنجامی ئەوەدا کە بڕیارماندا ڕۆژێک، یان دوو ڕۆژ، بۆ حەسانەوەی وڵاخەکان لێرە بمێنینەوە، پیاوەکان بۆ سەردانی هەندێ چاووگە نەوت چوون، کە دەکەوتنە ئەو کەلێنەی سێڵاو، لەنێوان زوورگەکانی لای بەری باشووری خۆرهەڵاتی گوندەکەوە دروستی کردبوو...

بیستمان هەندێ (تەتەر)، کە لە ئەستەمووڵەوە هاتوون، نزیک بوونەتەوە. هیوامان خواست تا لە ڕێگای بەغداد دوورنەکەوتووینەوە. بگەنە لامان. لە دەنگوباسی بەغدا، وامان بیستبوو چاوەڕوان دەکرێ (جاسم بەگ) و (سادق بەگ)، کە هەردووکیان هەڵهاتبوون، فرمانی لێبووردنیان بۆ دەرچووە، دەگەڕێنەوە، بەڵام ئەمی دواییان پێی داگرتبوو، کە دەبێ میستەر (ریچ) ببێتە زامنی، چونکە متمانە بەکەسی تر ناکات و

دەڵێ ئەگەر (باڵیۆز بەگ ـ میستەر ڕیچ) بەڵێنی بداتێ کە زامنی دەکات، بەبێ ترس و هیچ گومانێک مل دەدات و دەستبەجێ دەگەڕێتەوە. ئەمەش شتێکە لە سنووری تواناڈا نییە، چونکە بێگومان حکوومەت داوا لە میستەر (ریچ) دەکات کە لە هەڵسوکەوتی ئەم پیاوە لاوە بەرپرسیار بێت، ئەگەرچیش قایلە چ سوێند و زامنێک، کە میستەر (ریچ) لێی داوا بکات، جێبەجێ بکات. لەبەرئەوەی کلۆڵە، متمانە بەبەڵێنی خەڵکی وڵاتەکەی خۆی ناکات و میستەر (ریچ)یش پشتی پێ نابەستێ. هەرچەندە ئەو ئایینەش کە سوێندی پێدەخوات، پتەوبێ. ئێمەش شتی ناخۆشی لەم بابەتەمان تاقیکردۆتەوە. وەک مەسەلەی براگەورەکەی ئەم لاوە، کە خوالێخۆشبوو (سەعید پاشا)یە، ئەوەی کە میستەر (ریچ) بۆ پاراستنی ژیانی، کەفالەتی گرتە ئەستۆی خۆی و بە ئامادەبوونی پاشا و سەرۆک وەزیران و میستەر ڕیچ و خەڵکی تریش، سوێندی بەقورئان خوارد، کە لە بەغداد هەڵنەیەت، کەچی هەر پاش ماوەیەکی کەم ڕایکرد و دەستی بە یاخیگەریی کرد و بووە پاشا و هەمان ئەو پیاوەی کوشت، کە بەناوبژی کردنی میستەر ڕیچ، ژیان و سامانەکەی پاراست.

٣٠ی نیسان

بەهۆی نەخۆشیی سەختی (زەردەتا)وە، (کلود) تەندروستی تێکچووە و ناچاری کردووە بحەوێتەوە.

بەیانییەکی ڕوون و بێگەرد بوو. لە باکووری خۆرهەڵاتیشەوە سروەیەکی سازگار هەڵیکردبوو.

بەڵام دوای نیوەڕۆ تاریکی کرد و کەمێکیش باران باری، بەدواییدا لە دوورەوە بروسکە هەبوو. لەوە دەچوو کەشوهەوا لە بەغداد ئاڵۆز بێ، بەڵکو ئەویش وەکو لای ئێمە تۆف بێت. شەوێ بێ پشوو، تاوێ باران باری و هاتوچوی لە ڕێگەوبان و کۆڵانەکاندا نەهێشت.

بەدرێژایی ڕۆژ (کلود) هەر نەخۆش بوو. سەر لەئێوارەش (نۆبەتی)یەکەی زیادی کرد. لەبەرئەوە تکام لێکرد بیری سەفەرکردنی سبەینێی، لەسەر دەرکات.

١ی ئایار

میستەر ڕیچ، شەوێکی هێمنی بەسەربرد، لەبەرئەوەش کە ڕۆژێکی زۆرخۆش بوو، بۆیە زۆری حەز دەکرد پێش ئەوەی دووبارە باران دابکاتەوە و ڕێگا بگرێ، لە چەمی (تاوق) بدات. بۆ ئەمەش بەچاکی زانی لە (توزخورماتوو)ەوە بڕوات. بەپێی دابونەریتیش، من و دەستەکەم، نیو سەعات دوای ڕۆیشتنی ئەوان، کەوتینەڕێ، کە لە شەشدا بەڕێکەوتین. ڕۆژێکی خۆشیش بوو، مێردە شیرینەکەمی ژیاندەوە.

سەرباری ئەوەش کە (توزخورماتوو) جوان بوو، بەڵام گومانی ئەوەم لێدەکرد نادروست بێت، چونکە گۆڵەمەرەزەی زۆر تێدابوو. (کلود)یش تا نەگەیشتە ئەم جێگایە، ئەوەندە توند نەخۆش نەکەوتبوو. منیش هەستم کرد تەندروستیم تێکچووە و دەستەکەشم هاواریان لێ هەڵسا. دوای ئەوەی ماڵاواییمان لە (توزخورماتوو)ی خەڵەتێنەر خواست، بەلای کۆمەڵێکدا تێپەڕین، بەتورکی پێیان دەوترا (دەلی دومەن)[٥]، کۆمەڵێکی لانەوازبوون. کاری گاڵتەجاڕییان دەکرد و پیشەیان گۆرانی وتن بوو. شتی زۆر گاڵتەجاڕییان دەکرد. هەرکە دەرکەوتن، هاواری خۆشی و شادی لە دڵی کۆمەڵەکەمانەوە بەرزبووەوە. کۆمەڵەکەیان بریتی بوو لە شەش، حەوت کەس، سواری گوێدرێژی لاواز بوون، جلوبەرگی شڕ و دڕاویان لەبەردابوو، ئەمانیش هەر لەڕولاواز بوون. یەکێکیان کە لەوە دەچوو یەکەمین گاڵتەجاڕیان بێت، (کڵاو ـ قاووغ)ێکی[٦] کۆنی ناو لۆکەی قووچ و شڕی کردبووە سەری و سواری گوێدرێژێکی ئەوەندە نزم ببوو، دەتوت بەسەر زەوییدا دەڕوات، چونکە قاچەکانی هەر نزیکەی دووگرێ لە زەوییەوە بەرز دەبوون. عەلی ئاغا و بان نۆکەرەکەی لای ئێمەی ئاوزەنگییان لە ئەسپەکانیاندا و هەڵیان کوتایە سەری، بۆئەوەی یاری (جریدبازی) لەگەڵدا بکەن. گوێدرێژەکەیان ڕاونا و ئەویشی هەر بەسەرەوە بوو. قاوغەکەیان فڕێدایە خوارەوە و یارییان پێدەکرد و بۆ خۆشیی کۆمەڵەکە، هەڵبەزودابەزیان پێدەکرد. تا بەرەو پێشتر بچووینایە، سەرنجمان دەدا کشتوکاڵ بەرەو کەمیی دەچوو، لەوەڕگەی دەوڵەمەند زیادی دەکرد، ڕێبوارگەلێکی زۆر لە ژنان و پیاوان و منداڵانمان دین، لەوانە زۆرتربوون کە لە کاتی دەرچوونماندا لە بەغداوە، تووشیان ببووین.

(٥) دەلی دومەن: وشەیەکی تورکیە و مانای (سەرشێت) دەگەیەنێ. بەڵام وەک لە دەقەکەوە دیارە، کۆمەڵێک بوون لە قەرەج ـ ع.

(٦) قاووق: کڵاوێکی کۆنی تورکییە و مانای شتی ناوبۆش ـ قالۆر دەگەیەنێ.لە پەراوێزەکەی نووسەریشدا بەمجۆرە هاتووە: (کڵاوێکی ناودارە بەلۆکە، هەموو پیاوان و ئەفسەرانی حکوومەتی تورکی لەسەری دەکەن). لەڕاستیدا (قاووق)، جۆرێکە لەو چەندان جۆرە کڵاوانەی تورک لەسەریان دەکرد. بۆ زیاتر تێگەیشتن، بڕوانە: پەراوێزی ژمارە (١٤)ی بەشی حەوتەم و پەراوێزی ژمارە (٢٩)ی بەشی دوازدەهەم.

لە دواییدا، لە نیوەڕۆدا گەیشتینە (تاووق جای)، یان چەمی تاووقی مەزن، کە ترسولەرزی خستبووە بەر دایکی میناس و لە دوێنێ شەوەوە لە ترسی ئەم ڕووبارە نەنانی بۆ خوراوە و نەخەویش چۆتە چاوی. ئەم ڕووبارە لە چیاکانی کوردستانەوە هەڵدەقوڵێ، کە ماوەیەکی کەم لێمانەوە دوور دەبێ و لای ڕاستی ڕێگەکەمانەوەیە. لە هاویندا ئاوەکەی بۆ ئاوێژە بەکاردێ و لە پاییزدا قووڵایی ئاوەکەی هەر پێ و نیوێک دەبێ. ئەم قسەیەمان پشت بەشارەزابوونی پێشترمان دەبەستێ، چونکە لە مانگی تشرینی یەکەمی ساڵی ١٨١٣ز ـ دا لەسەر ڕێماندا بەرەو ئەستەموڵ، لێماندا، بەڵام کاتی هەستان و ترسناکی، لە زستان و بەهاردایە کە بارانی خوڕ لەپڕ دادەکات و ئاوەکەی بەش بەش دەبێت و باراناو هەموو ڕێڕەوەکەی پڕ دەکاتەوە، کە پانایی نیو میل دەبێ و زۆر خوڕ و خێرا دێت و لەگەڵ خۆیشیدا تاشەبەرد ڕادەدات، زۆرجار هەستان و سێڵاوی ئاوەکەی دەدا بەسەر ڕێبوارانیدا، کە لە ناوەڕاستی ڕێڕەوەکەیدان، ترسولەرزی (ئامینە خاتوون)یش لەمە بوو. (بەتلیمۆس)یش بەناوی (گۆرگوس ـ GORGUS)ەوە باسی کردووە و (زینەفۆن)یش بەناوی (فیسکۆس ـ PHISCUS)ەوە ناوی هێناوە و (دانفیل)یش بەناوی (ئۆدرونە ـ ODORNEH)ەوە باسی کردووە.

لە دوودا گەیشتینە (تاووق) و خۆمانکرد بەجێگایەکی خۆشدا، زۆریش سەرم سوڕما، چونکە دیمەنی گوندەکە زۆر پیس بوو. دەکەوتە جێگەیەکی بەپیتیشەوە، ئاویشی زۆربوو. بەشوێنەواری ئەو کەلاوە زۆرەدا کە لە هەمولایەکەوە دەوری گوندەکەیان دابوو، وامان بۆ دەردەکەوت، کە کاتی خۆی بەربلاوبووبێ. ئەوەشی کە لێی ماوەتەوە، هەر هی سەردەمی خولەفاکانە، کە پیاو بۆ خوا بلێ، بەڕاستی فەرمانڕەواگەلێکی ڕووناکبیر و مرۆڤ پەروەربوون، وەک فەرمانڕەواکانی پێش خۆیان. لەسەردەمی ئەوانیشدا وڵات پڕاوپڕی لە خەڵک بوو، وەک سەردەمەکانی (سەمیرامیس) و (خەسرەو) و گەلێکی تر. (تاووق)، یان (داقووق)یش لە سەدەی سیازدەهەمدا مەڵبەندی ئەبریشیەی کلدانی بووە، کە دیارە و بێگومان ژمارەیەکی زۆری دیانەکانی تێدابوون. تا ئێستاش ئاسەوارێکی تێدا دەبینرێ، کە پێی دەڵێن کەنیسە.

٢ی ئایار

شەوێکی ناخۆش و بێ سرەوت بوو، هەر خەونی ناخۆشم تیا دەبینی. ئیتر وای لێکردم خەوم بزڕێ چاکترە. لە بەرەبەیاندا خەو دایگرتم. کاتێ بە ئاگاهاتمەوە، سەرم سوڕما،

چونکە گوێم لە دەنگێ نەبوو، نیشانەی خۆ سازکردنی بۆ ڕۆیشتن تێدابێ و خەڵکەکەم دەدی بۆئەوە خاووخلیچکیان نیشان دەدا تا ئەمڕۆ لێرە بەسەربەرن، بەبیانووی ئەوەی ئاسمان هەوراوییە و چاوەڕوان دەکرێ باران بباریٚ. بەڵام ورەمان نەرم نەبووەوە، چونکە وەرزی هاوین بەڕێوەیە و ئەگەر زۆر دوا بکەوین، کاتێ هەست بەخۆمان دەکەین، دەشتەکانمان نەبڕیوە و قرچەی گەرمامان هاتۆتێ. سەفەرکردنیش لە دوای سەعات هەشتی بەیانی، لە دەوروپشتی بەغدای جەنجاڵدا، لەو کارانەیە کە ئەنجام نادرێ.

بەداخەوەم کە دەڵێم ئێستا ئێمە لەسەر ڕێی پۆستە دووردەکەوینەوە، وەک دێتە بەرچاوت، ئەگەر شتێک بهێنیتەوە یادت[٧] پێوەندی بە گەشتی پێشومانەوە هەبێ بۆ ئەستەموڵ. ئێستا ئێمە دوا دەرفەت لەدەست دەدەین، لە دیتنی (تەتەر)دا کە دەڵێن بەخێرایی لێمان نزیک دەبێتەوە و بەستێکی تایبەتیشی بۆ ئێمە پێیە.

میستەر ریچ حەز دەکات، فەرمانبەری پۆستەی (تاووق) ڕاسپێری، تا ئەگەر پۆستەبەرەکە گەیشتە (تاووق) ئاگاداری بکات یەکسەر بچێت بۆ سلێمانی، بەڵام بۆی دەرکەوتووە، ئەگەر حکوومەت فەرمانی خێرا لە بەغداوە دەرنەکات، گوندەکان بۆ ئەم مەبەستە وڵاخ نادەن. جگە لەمەش فەرمانڕەوا دردۆنگە بە گومانەکەمان (داود پاشا) پێی وایە کە گەیشتنی پۆستەبەرەکە لە ئەستەموڵەوە، پێوەندی بە سەفەرەکەمانەوە هەیە بۆ کوردستان، ئەم سەفەرەی کە ئەو دڵی نەیدەگرت و لێی ناڕازی بوو. چونکە بەلای تورکەوە بڕوا ناکات کە سەفەرکردن بۆ سەیران و خۆشیی و گەڕان بێ. ڕەنگە هەندێ جار پەنا بۆ ئەم سۆنگانە ببات، بەڵام بەردەوام هەندێ هاندەری نهێنی ناهێنێتە پێش چاوی خۆی، کە دانی پێدانانێت، چونکە ئەو بڕوا بە هیچ کەس ناکات، کە سەفەر بۆ حەوانەوە بکات. هەرچۆنی بێت (داود پاشا) لە تەفرەدانی خەڵکدا پشت بەهێز و توانای خۆی دەبەستێ، لە هەنگاو هەڵهێنانی هیچ کەسێکیش ڕازی نییە. ئەگەر بڕواشی بە سۆنگە فێڵاوییەکانی ئەوکارە نەکرد، ئەوا پێی وایە لەپشت ئەوکارەوە زیانی ئەوی تێدایە. گومان لە هەموو کەسێک دەکات و بڕواشی بەکەس نییە، پێشم ناخۆشە کە دەڵێم خەڵکیش هەموو بەگومانن لێی و بڕواشی پێناکەن.

ناچارم (پێشم ناخۆشە کە دان بەمەدا دەنێم) کە بە ڕقەوە چەند ڕۆژێک چاوەڕێ بکەم، پێش ئەوەی نیشانەی پۆستی (مردخ)ی خۆشەویست ببینم، دەبێ ئەو شوێنە کوێ بێت،

(٧) وەرگێڕ پێی وایە کە (ریچ خانم)، ئەم یادداشتی ڕۆژانەیەی خۆی، وەک نامەگەلێک بۆ کەسوکاری ناردووە و کاتێ گەشتنامەی مێردەکەی بڵاوکردۆتەوە، ئەمانەیشی کۆکردوونەتەوە و کردوونی بە پاشکۆی کتێبەکە ـ ع.

ئەونامەیەی تێدا وەربگرم، کە بەختەتی خۆشەویستترین کەس و گەورەترین و شیرینترین کەسم نووسرابێ! نامەیەک لای کەسانێکەوە، کە لە جوانترین و بەختەوەرترین وڵاتی دنیادا نیشتەجێن. ئای، ئەگەر بمتوانیایە بیرێکم دەربارەی ئەو وڵاتە دڕندە سووتێنەرە بدانایەتێ کە ئێمەی تێداین. ناهەقتان نییە ئەگەر ئینگلتەرەی نیشتمانی شیرینتان خۆش بوێت.

لە شەش و بیست دەقیقەدا دەرچووین. تا هەشت بەناو قوڕ و مەزرای دانەوێڵەیەکی جواندا ڕێمان دەکرد. تا لە کۆتایی زوورگێکی درێژی زوورگە نزمەکاندا، گەیشتینە گوندێک. ئەم شوێنە پێی دەوترا (مەتارا)، بەڵام من پێم وایە هەر درێژبوونەوەی زوورگەکانی (کفری)یە. لە گەروویەکدا وەرسووڕاینە دەربەندێک، زەوییەکەی تەموخ داپۆشیبوو، ئاوێکی جوانیشی پێدا تێپەڕ دەبوو، گابەردی گەورە گەورەش لە هەموو لایەکیا پەرشوبڵاو بوو. لە هەندێ تەنگەبەر و خزدا تەختەڕەوانەکەمان بەگران بۆ بەکێش دەکرا. هێسترە بەسزمانەکانیش زۆرخراپ دەخزان، بە تەقەلایەکی زۆریش نەبوایە لە خلیسکان ڕزگاریان نەدەبوو. دوای ئەوەی لە گەرووە تەنگەبەرەکە تێپەڕبووین، تووشی زەریایەکی ترسناکی زوورگە تەمۆخی ڕووتەن بووین، تا چاوبڕی دەکرد هەر درێژبوون. لە هەندێ مەزرای دانەوێڵە زیاتر، کە لە چەند جێگایەکی کەمیدا کرابوو، ئیتر سەوزاییمان تیا نەدی.

... کەمێک دوای یازدە گەیشتینە گوندی (لەیلان)، کە پێنج سەعاتەڕێ دەبێ لە کەرکوکەوە. کۆڵێتێکمان تێدا دیبەوە، خاوەنەکانی بۆ ئێمەیان چۆڵکردبوو. ئەم گوندە، هی (عەبدوڵڵا ئەفەندی)ی سەرپەرشتیاری (ئیمام ئەعزەم) بوو. لە بەغداد ناسیاوییەکی چاکم لەگەڵ خێزانەکەیدا پەیدا کردبوو. ئێستاش خۆی لێرەیە و دیارییەکی بۆ ناردبووین، بریتی بوو لە پێنج سەلک پەنیری تەڕوتازە و هەندێ کەرەی چاک و ماست. من ناتوانم باسیان بکەم، بەڵام لە چاکترین ئەو شیرەمەنیانە بوون، کە تا ئێستا دیومن، خواردنێکی باشمان لێ خوارد، کە پێی دەوترێ خواردن، لەم جۆرە کاتانەی ڕۆژدا، بەهۆی میوانداریێتی (ئەفەندی) بەخشندەوە.

٣ی ئایار

زۆرمان پێخۆش بوو، کە لەو پەناگە پیسە ڕزگارمان بووە. زۆریش شادمان بووم کە سواری تەختەڕەوانەکەم بووم و لە دەست ئەو ئافرەتە ڕەنگ پیاوە ژاوەژاوکارانە دەربازبووم

و لەوکاتەدا تێم ئاڵابوون کە مێردە شیرینەکەم سواری ئەسپەکەی بوو و جێی هێشتم. کەچی تا مێردەکەم لە تەنیشتمەوە بوو، نەیاندەوێرا توخنم بکەون و بۆئەوە سوێیان دەبووەوە و بۆم دەمردن، کە هەرتەنیا سەیرێکم بکەن...

... تاوێ دوای نۆ، گەیشتینە هەوارەکەی (یوسف ئاغا)، لە دۆڵی لەیلان، کە کۆیلەیەکی (گورجی) بوو لە کۆیلەکانی پاشای بەغدا و فەرمانڕەوای ئەم ناوچەیەی ناوی (قەرەحەسەن)ە و هاوڕێیەکی دێرینەی میستەر (ریچ)ە، نەوازشێکی زۆریشی نیشانداین، کە زۆری لێکردین بەو ژمارە زۆرەشمانەوە، دەبێ میوانداریمان بکات. چادرێکیشی لەسەر گردۆڵکەیەک بۆ هەڵداین، بەسەر ئەو ڕووبارەدا دەیڕوانی، کە خۆشم دەویست...

هەرچی شتێکیش لە دەوروپشتمانەوە بوو، دڵگیربوو. هەر ئەمەش بوو وای لێکردبووم وەک (کلود) دەیوت سۆزاویم، هەرچەندە ئەویش بەشداری ئەم هەستەمی دەکرد، ئەگەرچی هەوڵیشی بدایە بۆ شاردنەوەی. لەوە دەچوو دەمێک بێت لە دیمەنی ئاوەها دابڕابێتین، بۆیە بەمجۆرە زیاد لەو شوێنە بەناوبانگانەی ئینگلتەرە و سویسرا و ئیتاڵیا، دیبوومانن، هۆشی لێ سەندبووین. لە دۆڵەکەدا دەستمان بەپیاسە کرد بەناو گوڵ و گوڵەکێویدا. لەپڕێکدا گوڵەکێوییەکمان دی، ئیتر جگە لەم گوڵە، هەرچی شت بوو، لە یادمان کرد و وامان لێهات ئەم تاراوگە ترسناکەمان بپەرستین، چونکە هەستمان کرد لە ئینگلتەراین.

سەر لەئێوارە، ژنەکەی یوسف ئاغا سەردانی کردم. زۆر شارەزایانە خۆی داپۆشیبوو، لەژێر چادرەکەشمانەوە بەسکەخشێ هاتە ژوورەوە، بۆئەوەی کەس نەیبینێ. پێم وایە ئەم نەریتەی لە ئەنجامی شووکردنیا بەتورکێک، وەرگرتووە، چونکە خۆی عەرەبە و ئەم کارەیشی لە نەریتی عەرەب نییە. دوای ئەوەی کە ڕۆیشت، دیسانەوە بۆ پیاسە چووینەوە. بەڵام هەرکە تاریک داهات، هەموومان خەم دایگرتین، چونکە ناچاری کردین بۆ چادرەکەمان بگەڕێینەوە.

٥ی ئایار

بۆ تاقەتکردنی هێسترەکان و خۆ ڕزگارکردن لە هەڵتەک هەڵتەکی ڕێکردنی تەختەڕەوانەکە، بەو سەر ڕێگەیەدا کە دەزانرا ناخۆشە، لە پێنج و نیودا سواری ئەسپەکەم بووم و پەشیمانیش نەبووم...

تاوێ دوای یازدە و نیو، گەیشتینە گوندی (دەرگەزێن) کە لەبەردەم دەشتێکی

زۆرجواندا بوو. دەڵێن ماری زۆرە. ئەمەش بۆ ئێمە هەواڵێکی ناخۆش بوو، چونکە چادرەکەمان لەناوەڕاستی گیایەکی بەرزدا هەڵدابوو.

لەم جێگەیەوە گردێکی تری تووەرەکەرێژمان بینی، لەو گردە دەچوو کە دوێنێ چادرمان لێ هەڵدا و ناوی (کوبارا)[٨] بوو. دوێنێ ئێوارە، کە هەزارپێیەکی گەورەم بینی، هاتە سەر ئەو ڕایەخەی ئێمە لەسەری دانیشتبووین، ڕاچڵەکینێکی زۆر توند ڕاچڵەکیم. دوای ئەوەی ئەمەشم بینی، ئەگەر نوێنەکانم لەسەر زەوی ڕابخستایە، خەوم لێ نەدەکەوت. بەڵام سوپاسی چرپایە سەفەرییە ئینگلیزییە بچکۆلەکەم دەکەم، کە لەبەر شەکەتیم خۆم لەسەر درێژکرد و بێ ئەوەی مار و هەزارپێ بێزارم بکەن، خەوێکی هێمن، خەوتم.

٦ی ئایار

لە چواری بەیانیدا هەستاین و دووبارە بەخۆشییەوە لە پێنج و نیودا سواری ئەسپە خۆشڕەوەکەم بوومەوە. دڵۆپە شەونمێکی زۆر، باریبووە سەر گیا و تەڕی کردبوو. بەدەشتێکی جواندا تێپەڕبووین، کە لە هەموو لایەکەوە زوورگی نزم و ڕووتەن و گوند و مەزرای بچووک، لەملاولاوە تێدا بڵاوببووەوە. لەوەڕگەیەکی زۆریشی تێدابوو.

ئێستا کەمێک هاتینە کوردستانەوە و چیاکانی لە دەوروپشتمانن. زمانی باویش هەر بەتەنیا زمانی کوردییە. سەرنجماندا یەکسەر جیاوازی لە سەروسیمای کوردی خێڵەکیی و گوندنشینەکاندا هەیە. لای خێڵەکیی ماوەی نێوان چاویان لە یەکترەوە دوورە و لووتیان بەرزترە و هەنیەشیان بەرینترە و جەستەشیان قەبەترە و ئەندامیشیان ڕێکترە. لەشولاریشیان سەربازیانە هەڵکەوتووە، بەڵام سیمای گوندنشین، ڕێکوپێک و چاونەرم و ڕوخسار شیرینترن لە سیمای خەڵکی خێڵەکیی. بەڵام گوندنشین باڵایان بەرزنییە و وەک براخێڵەکییەکەی هەڵسوکەوت و ڕێکوڕەوانییەکەی، ئازاد نییە، چونکە خەڵکی ڕۆڵەی خێڵەکیی سەردارن و ڕۆڵەی لادێیش کۆیلەن...

٨ی ئایار

ئەمڕۆ لە یەکێک لەو باخانەی (میر)دا چادرمان هەڵدا، کە لەگەڵ شاردا لێکی دابۆوە. هاتنمان بۆ ناوشار لەم ڕۆژانەدا، لەگەڵ کاتی ئەو خۆئامادەکردنەدا ڕێک نەدەکەوت، کە

(٨) ڕاستییەکەی (گۆیاڵە)یە. بڕوانە پەراوێزی ژمارە (٣٨)ی بەشی دووەم.

هاوڕێیانی (کوردکیون)مان بۆیان سازکردبووین. لەبەرئەوە ناچاربووم لە ئەسپەکەم دابەزم، ناچاریش بووم خۆم لە تەختەڕەوانەکەمدا بەتەواوی حەشار بدەم. چونکە چاوەڕوانمان دەکرد خەڵکێکی زۆرمان لەسەر خڕببێتەوە، کە لەسەر و ڕوخساری ئەو ئەوروپاییانە ورد دەبنەوە، کە بۆ یەکەمین جار پێ دەنێنە نیشتمانەکەیانەوە و جلوبەرگی تایبەتی ئەو سەرباز و هیندیانە دەیان ورووژێنێ. کە لەگەڵ ئەوروپاییەکانن. چونکە: یەکەم ـ زۆر ئارەزووی دیتنی ئەو شتانەیانە، کە پێوەندی بەجەنگەوەیە. دووەمیش ـ بەشێوەیەکی تایبەتی تا دەرفەتی دیتنی ئەو سەربازانە بقۆزنەوە، کە موسڵمانن و بۆ یەکەمین جار دەیانبینن. هەروەها بۆ دیتنی هیندیی و ئەوروپاییەکانیش.

کە لە تەختەڕەوانەکەم دابەزیم، زۆر سەرم لەوە سوڕما کە بەهیچ جۆرێک کەسێکی نامۆم لەدەوری چادرگەکەمان نەدی. بێدەنگییەکەی، لە بێدەنگیی چادرەکەی سەر ڕۆخی (دیجلە)مان دەچوو. پیاوە ناودارەکانی شار بۆ پێشوازیی (کلود) هاتبوون، کەمێک دانیشتن و قاوەیان خواردەوە، بێ ئەوەی وا بنوێنن، نیشانەی ساویلکەیەتییان پێوە دیار بێت، یان دانیشتنێکی وا بکەن، پێچەوانەی ڕەوشت و خووبێت. بەڵکو خەڵکێکی یەکجار ڕەوشت بەرزبوون. دوایی ڕۆیشتن.

فەرمانی توند، لەلایەن (میر)ەوە دەرچووبوو، جگە لەو کەسانەی خۆی دەیان نێرێ، هەرکەسێ پلەوپایەشی هەرچی بێت، لە چادرگەکەمان نزیک بکەوێتەوە، سزا دەدرێ. مەبەستیش لەم فەرمانە، هەر بۆ حەسانەوەمان بوو. ئەگینا وەک دەڵێن و قسەکانیشم پێ ڕاست بوو، ئێستا هەر لە بەیانییەوە، هەتا ئێوارە، پیاوان و ژنان و منداڵان ئاپوورەیان دەدایەن، تا لەم دیمەنە وردببنەوە، کە هاتووینەتە لایان.

تاوێ دوای گەیشتنمان تەتەرێک لە ئەستەمووڵەوە گەیشت. لەپێشدا چووبووە بەغدا بۆ لامان. نەیزانیبوو بۆ ئێرە هاتووین. ئەو بەستەکەش کە بۆی هێنابووین، بریتی بوون لە پرسەنامەی پاشا. لە ٢٩ی کانوونی دووەمدا و کۆچی دوایی (دوق کەنت) لە (٢٤)ی هەمان مانگدا، کە پۆستەکەم دەکردەوە، خۆم ئاسایی لەوجۆرە خۆشیانەدا هەڵدەلەرزیم، کە ترسیشیان تێکەڵ بوو، تووشی نائومێدییەکی گەورەش بووم، چونکە هیچ دەستنووسێکی خۆشەویستانم تیا نەدی.

تەنانەت تەنیا دێڕێکی (مەردوخ)یشم تیانەدی. دڵم لەمە تەنگ بوو، تا ناوی باوکم لە یەکێک لەو ڕۆژنامانەدا بینی، کە لە ناوەڕاستی شوباتدا دەرچووبوون و بەوەش ئاهێکم بەبەرداهاتەوە.

لەبەرئەوەش کە هەواڵی مردنی (پاشا) گەیشتبوو، دەبوایە جارێ چێژی خوێندنەوەی ڕۆژنامەکان واز لێ بهێنین و دەستبەجێ تەتەرەکە بنێرینەوە. بەڵام ئەمە ڕێی ئەوەی لێ نەگرتین چاوێکی خێرا بەبابەتگەلی ژمارەکانی ڕۆژنامەی (ئیڤنیگ مەلس ـ EVENING MAILS)دا نەگێڕین، کە تا چوارەمی شوبات دەرچووبوون. ئەمەش مێژوویەکی درەنگە ئەگەر لەگەڵ گەیشتنی پۆستەکەدا بۆ بەغدا بەراوردی بکەین و لەوێشەوە ناردنەوەی بۆ ئێمە. تەتەرەکە ماوەی نێوان بەغدا و ئەم جێگەیەی ئێستای ئێمەی بەچوار ڕۆژ بڕیبوو، بەڕێگەی (سەکیرمە ـ سەگرمە)شدا هاتبوو، کە کورتترین و تاڕادەیەکیش بێ سەروشوێن و چۆڵەوانییە. ئەو وتارە بەجێیانەمان خوێندەوە، کە باوکم لە پشتیوانی کردنی گەڵاڵەی یاسای پوولی پۆستە و بەیازی کۆنینەدا خوێندبوونییەوە، کە هیوادارین تیایدا سەرکەوتوو بێت، بەمەبەستی بڕیاردان لەسەر ئەمجۆرە کاروبارە گرنگانە، چونکە هێزێک لەپشت هەنگاوهەڵهێنانی وەزیرە ئینگلیزەکانی ئێستامانەوە هەیە، بۆ ڕاگرتنیان لە سنووری خۆیاندا. لەوە دەچێ کوشتنی (دۆق بەری Duc de Beri)ش بووبێتە هۆی خرۆشاندنی هەستێکی ترسناک کە لە فەرەنسادا، کە هەستێکی دوژمنکارانەیە بەرامبەر بنەماڵە کلۆڵەکەی (بووربۆن)، ئەو بنەماڵەیەی جێگەی بەزەیین، سەرەڕای ئەو هەموو تاوانانەش کە کردوویانە. ئیتر دەبێ چاوەڕێی چ چاکەیەک لە ئەورووپاوە بکەین، کە ئینگلتەرە خۆی وا ڕاهێنابوو، گەلان بەچاوی ڕێزەوە سەیری دەکرد و ئێستا وا نەماوە.

لەگەڵ ئەم پۆستەیەدا، بابەتگەلێکی خوێندنەوەی زۆر و بەتامیشمان پێ گەیشتبوو، لە (جۆرنو دیە ساڤان ـ JOURNAU DES SAVANS) و (جورنو دیە دام ـ JOURNAU DES DAMES) و (ئەدنبەرە ئەند کورتەرلی ڕفیو). ئەم هەموو ڕۆژنامە و گۆڤارانەشمان لە کاتێکی لەباری وەک ئێستای دوای ئەم گەشتە درێژەماندا پێگەیشتبوو. من ترس و خەمی ئەوەمە، کە (زینەفۆن) و ئەوانەش لەگەڵی بوون، کاتێ بە (کاردوکیا)دا تێپەڕبووبن، بێبەش بوون لە چێژی وەرگرتنی نامەگەلی (یۆنان)، یان (مۆرنینگ کرۆنیکەل)ی (سبارتە)وە، یان دوا ژمارەی گۆڤاری (ئاسینس ڕڤیو ـ ATHENS RE-VIEW). لەکاتێکدا ئێمە سەرقاڵی ئەم چێژوەرگرتنە خۆشەبووین، کە هەموو شتێکی لە بیر بردبووینەوە، لە کوێین و کێمان لە دەورە، نامەیەکمان لە (مەحموود پاشا)ی میری ئێستای (سلێمانی)یەوە بۆ هات، تیایدا (کلود) ئاگادار دەکاتەوە کە حەز دەکات دوای نوێژی عەسر، سەردانی بکات. ئەمەش وای لێکردین پێویستیمان بەخۆ تەیارکردن و سازدان بێت، بۆ پێشوازی کردنی.

لە ئەنجامی ئەو سڵاوەدا کە سەربازەکان بۆیان کرد، مانای ئەو ڕێزەی بۆ دەرکەوت، کە لێی گیراوە، وەڵامی سڵاوەکەیانی بەسەر نەوی کردن بۆ سنگی، دایەوە، وەک لە یادم بێ کە بەدزییەوە، لە دوورەوە، لە درزی دەرگای چادرەکەمەوە سەیرم دەکرد، پیاوێکی ئەندام بچووک و کورتە بنەبوو، شتێکی وا تایبەتی تێدا نەبوو سەرنج، ڕابکێشێ و لە خەڵکی تری جیابکاتەوە. بەپێچەوانەی ئەو پیاوانەی خۆیەوە بوو، کە هەموویان بە قەڵافەت و ڕوخسار سەربازانە بوون. کوڕە گەورەی پێنج کوڕەکەی خوالێخۆشبوو (ئەوڕەحمان پاشا)ی بەناوبانگە، تەمەنی سیی و پێنج ساڵێک دەبێ، پیاوێکی هەست ناسک و بەویژدانە. ئەگەرچی زەبروزەنگ و توندوتیژیشی کەمە. زۆریش خواپەرستە. هەر ئەمە وای لێکردبوو لایەنگری ئاییندااران و زانایان بێت، ئەوانەی لەهەر بەشێکی ئیمپراتۆریەتی ئیسلامیدا بن، ڕووناکبیرترین کەس نین و ئەمانە وا ناسرابوون کەللەڕەق و دەمارگیربن. بەڵام میر خاوەنی پشوویەکی درێژ و نەرم بوو. ملی بۆ دەمارگیری ئەمانە نەدەدا، لەبەرئەوەی ڕەشبین بوو. واش هەڵکەوتبوو هەمیشە بەچاوێکی تاریکەوە سەیری هەموو ئەوشتانەی دەکرد کە تووشیان دەبوو.

سەر لە ئێوارە لە باخەکە پیاسەمان دەکرد. هەواکەیشی بۆنی گوڵاوی لێ دەهات. هەست دەکەم بێزارم لەوەی لەم جێگە دڵخۆشە بڕۆم بۆ شار، کەوا دەردەکەوێت هیچ سەرنج ڕاکێش نەبێت. دەڵێن خانووەکانیشی داتەپیون. حەز دەکەم هەر لێرە بمێنمەوە. بەڵام میری ڕەوشت بەرز و بەخشندە حەزی دەکرد بگوێزینەوە بۆ ناوشار. منیش هیچم بۆ نەماوەتەوە، لەوە زیاتر بۆ ڕازی کردنی میر، واز لە حەزەکەی خۆم بهێنم.

١٠ی ئایار

لەبەرئەوەی لەکاتی چوونە ناو شارماندا، بەشدارانی زۆربوون و جلوبەرگیشیان هەمەڕەنگ بوو. خۆپیشاندانێکی مەزن بوو. بەشداربووەکان لە کورد و ئەورووپایی پێکهاتبوون. هەمووشیان لە جلوبەرگی جوان و ڕەسمیدا بوون، چونکە سەربازانی هیندی بە تەپڵ و زوڕنایانەوە، سوارەی ڕووس[٩] بە کەڕەناکانیانەوە، ئەفسەرە تورکە دیانەکان و تەنانەت جوولەکەکان و خزمەتگوزارەکانی سەر بەبارەگای نیشینگەیی ئێمەش هەموویان، نیشانەیەکی مەزنایەتیان پێکهێنابوو، لە تێکەڵ بوونی ئادەمیزادی سەرەتایی دەچوو. ئەورووپاییەکانیش بە دیمەنی ڕێک و لە یەکچوویانەوە، بەزەقیی سەرنجیان ڕادەکێشا و

(٩) میستەر ڕیچ لە یادداشتەکانی خۆیدا، باسی ئەم سوارانەی نەکردووە.

ئاپوورەکەش بەهەمووییەوە، کوتومت ڕەمزێکی ئەوروپا و ئاسیا بوو، هاتبووە قسە. دیاربوو میر حەزی دەکرد لەناو شار جێگیرمان بکات، چونکە پێی وابوو گەڕانەوەی میستەر ڕیچ، بۆ چادرگەکەی خۆی، فالێکی باش نییە، تا لەدواییدا میستەر ڕیچ ـ یش بەم حەزە ڕازی بوو، لەو بڕوایەوە کە پێی چاک بوو بێزاریش بێ و حەسانەوەشی نەبێ، نەک هەستی ئەو خەڵکە بەنەوازش و بەخشندەیە بڕەنجێنێ و بەپێچەوانەی بیروباوەڕیانەوە بجووڵێتەوە. لەبەرئەوە کەلوپەلەکانیان کۆکردەوە و منیش سواری تەختەڕەوانەکەم بوومەوە و پەردە ئاڵەکانی دادرانەوە و لە هەموو لایەکییەوە توند شەتەک درا، تا کەس سەری نینۆکیشم نەبینێ، سەرەڕای ئەوەش کە چەرچەفەکەم[(١٠)] بەخۆمدا دابوو و ڕووبەندیشم دادابووەوە. چونکە لەمجۆرە کاتانەی وەک ئێستای منی خێزانی پیاوێکی پایەداردا، کە ناچاربێ بەئاشکرا، بەناو خەڵکێکی زۆردا تێپەڕ بێت، دەبێ لۆیەکی ڕووبەندەکەیشی دیارنەبێ... ئا بەمجۆرە گەیشتمە ئەو خانووی بۆمان تەرخانکرابوو. بەرلەوەش (سلێمانی) و خەڵکەکەی ببینم، پێم گرانە ناوی بنێم خانوو.

کە لە تەختەڕەوانەکەمدا بووم، بەو ورتە ورتە بەردەوامەی لە دەورووبەرو پشتمەوە دەمبیست، بۆم دەرکەوت، کە گەیشتووینەتە سلێمانی. ئەو تاسە و ئارەزووەی بۆ دیتنی پایتەختەکە و نیشتمانەکە و خەڵکەکەی هەمبوو، ئێستا بەهۆی پەرپووتی ئەو شوێنەی بۆ نیشتەجێ بوونم تەرخانکرابوو، هەمووی بووە ڕق و قێز. ئەوەشی بەلامەوە ستەم بوو، دەبوایە پڕکێشی بکەم و بچمە ناو کۆمەڵێک کەلاوەوە، کە هەر لە حەوشەکەوە لێمەوە دیاربوو. لەبەرئەوە گوڕم دایە بەرخۆم و لەگەڵ میستەر (بەل لی نو) و پزیشکە بچووکە ئیتالییەکە، چووینە ژوورەوە. لەوێ یەکەمیان زیرەکانە، بەفوو خۆی دەتەکاند و دووەمیشیان بەلاقرتییەوە کەوتە خۆتەکاندن.

هیچ جۆرە پێوەندییەکم بەدیوانخانەوە نەبوو. ڕەنگە لە چارەشم نەنووسرابێ بیبینم. شێوەی ڕێکخستنەکەی بەتەواوی لە شێوەی ڕێکخستنی ژووری حەرەمەکە دەچوو، بەڵام لەو داتەپیوتربوو. بەزەییم بە میستەر (بەل لی نو)و، ئەو پیاوانەماندا دێتەوە، کە تیایدا دەمێننەوە.

(١٠) لە دەقەکەدا (چەرچەف) هاتووە، پارچەیەک قوماشی ئاوریشمە، نەخشی چوارگۆشەی سپی و شینی تێداکراوە و دەورەکەی بەداوی زێڕین چنراوە. جگە لەدەموچاو، سەرتاپای لەش دادەپۆشێ، کە پەچەیەکی لە مووی کلکی ولاخ چنراو، دایدەپۆشێ. بەمجۆرە خۆی دادەپۆشێ. بەڵام لەودیوی پەچەکەوە بەئاسانی دەتوانێ هەموو شتێک ببینێ ـ ع.

٢ی ئایار

ماوەیەکی زۆری بەسەردا چووە و هیچم لە یادداشتەکەمدا تۆمار نەکردووە. ئەوەتەی هاتوومەتە سلێمانیشەوە، گۆشەگیربووم و شتێکی ئەوتۆم نەدیوە، شایستەی نووسین بێ. بەڵام لە شێوەی نامەدا، نووسینم زۆربووە. لەوساوە کە لە خانووەکەشمدام، تەنیا یەکجار حەرەمخانەکەم بەجێهێشتووە، ئەویش بۆ حەمام چووم.

٦ی حوزەیران

دەبێ ئەمڕۆ لەگەڵ خێزانی میردا بەسەری بەرم. لەبەرئەوەش کە نەریتی خۆرهەڵاتییانە، وای پێویست دەکرد، لەسەر میوان، دەبێ بەمانای وشەوە ڕۆژەکەی بباتە سەر، بۆیە کە لە سەعات دەدا لە خۆئامادەکردن بوومەوە، ئافرەتێک لە کۆشکەکەوە بەشوێنمدا هاتبوو بۆ ڕێنماییمان تا ژووری حەرەم، دایکی میناس و کارەکەرەکانم لەگەڵدا هاتن. بەڕووبەند و خۆپێچانەوەیەکی تەواوەوە ڕۆیشتین. پێویستیشی نەدەکرد زۆر دوور بڕۆین، چونکە خانووەکەمان لە کۆشکەکەوە نزیک بوو. دەرگای حەرەمەکە لە حەوشەکەوە نەبوو بەڵکو لە پشتی حەرەمەکەوەبوو، دەرگاکەی یەکجار بچووک بوو، بۆیە ناچاربووم تەواو خۆم بنوشتێنمەوە، تا پیایدا تێپەڕبم.

لێرەدا کابانەکانی کۆشک پێشوازییان کردم و دەستەیەکیش کەنیزەک لە پێشیانەوە بوون. کابانێک لای ڕاستمەوە و یەکێکی تریشیان لای چەپمەوە دەڕۆیشتن، تا بردمیانە لای پلیکانەیەک و پیایدا سەرکەوتین، لەبەر دەرگای ژوورێکی گەورەدا، ژنی میر خۆی پێشوازی کردم و خوشکەکانی میر و چەند ئافرەتێکی تری بنەماڵەکە لەپشتییەوە بوون. قاوە[(١١)] تێکرا و حەڵوا و شەربەت و قەننەش ئاسایی هێنران. زۆر بێزاربووم لەم هەموو نەوازش و ڕووپێدانە زۆرە. بەڵام سەیرم کردن دوای ئەم ڕووپێدانە پێویستە، وازیان لەمجۆرە هێنا و گەڕانەوە بۆ ڕەوشتە ساکارەکەی خۆیان و ڕووخۆشییەکەیان و لە دڵەوە تەقەللایان دەدا ئاسوودەبم.

عادلە خانمی ژنی میر، کچی عوسمان بەگە. لەبەرئەوە دەبێتە خزمی مێردەکەی. لە ڕاستیدا هەموو ئەندامەکانی ئەم بنەماڵە زۆرە، لەناوخۆیاندا ژن و ژنخوازی دەکەن و لەگەڵ بیانەدا ژن و ژنخوازی ناکەن.

(١١) لە یادداشتی ئەم ژن و مێردەدا تا ئێستا باسی (چایی) نەکراوە. وا دیارە لەو سەردەمەدا لە عێراقدا باونەبووە ـ ع.

عادلە خانم هەر بیست و حەوت، بیست و هەشت ساڵێک دەبێ. لە ئافرەتەکانی تری بنەماڵەکە کەڵەگەتترە. گەنم ڕەنگێکی قژڕەشە، دووچاوی نەرمی پێوەیە، شێوەی شیرینە و تەموومژاویی نییە، ناسکۆڵەیە و ڕوخساری سەرنج ڕاکێشە. لە سیمایدا دیاربوو کاتی خۆی خەمی زۆر خواردبێت. لە هەڵسوکەوتیشیا سەلاریی و ئاغرییەکی بەرزم بەدی کرد، کە زۆر کاری تێکردم. تاقە ژنی میرە و پەیوەندییان زۆریش پتەوە. هەردووکیان بەهۆی ئەو خەمە زۆرەوە کە بۆ جگەرگۆشەکانیان خواردبوو، کە بە (ئاووڵە) مردبوون زۆر هۆگری یەک ببوون ئێستا تەنیا هەر منداڵێکیان هەیە[١٢] ئەگەرچی ئەم زۆری خۆش دەوێت، بەڵام بەشێوەیەک باسی دەکات، وەک خۆی و مێردەکەی چاوەڕوان دەکەن، لە دەستیان دەچێت، چونکە کە سەیری دەکرد، چاوەکانی پڕ دەبوون لە فرمێسک. وتیشی: (هی من نییە، هی خوایە، دەستیش لەکاری خوا نادرێ).

تێم گەیاند پێویستە دژی ئاووڵە بکوترێ، ئەویش زۆر بەوردی گوێی بۆ قسەکانم و کەڵکەکانی کوتاندن ڕاگرتبوو. بەڵام هەر نائومێدیی لەوەدا پێوە دیاربوو کە چاوەڕوانی نەدەکرد هیچ شتێک بەکەڵکی بێت. کە پێم وت دەرمانی کوتاندنت بۆ دەهێنم، دڵی نەشکاندم و هانیدام. بەڵام قسەکانی بەوە کۆتایی پێهێنا، کە وتی: (هەر دەبێ لەبەر بەزەیی خوادا خۆمان ڕابگرین، چونکە خۆی دەزانێت چی دەکات. لەبەرئەوە دەبێ بڕوای پێبکەین).

دەستبەجێ بە تەتەرێکی خێرادا بۆم نووسی، تا دەرمانی کوتاندنی بۆ بهێنێ. منیش زۆرم پێخۆش دەبێ ئەگەر بتوانم ئەم منالە جوان و بچکۆلەیە لەو نەخۆشییە دلڕەق و کوشندەیە ڕزگار بکەم. لە کوردستاندا بە هەزاران کەس دەبنە خۆراکی ئەم نەخۆشییە و ڕەنگە ئەگەر خەڵکەکەش بزانن میر، کوڕە تاقانەکەی خۆی کوتاوە، ئەوانیش بیەڵێن منداڵەکانیان بکوتێن، ئیتر ئەوسا گەشتەکەمان بۆ کوردستان، بێ کەڵک نابێ، ئەگەر نەشتوانین بۆ یەکجاری لەناوی بەرین، دەتوانین کەمێک ئەو ئاووڵە کوشندەیە کەم بکەینەوە.

خانەخۆێیەکەم (عادلە خانم)، ساڵانێکی زۆری سەردەمی منداڵیی لە بەغدا بەسەربردووە. فێری تورکیش ببوو، بەڵام قسەی زۆر پێنەکردبوو، بەگران قسەی بۆ دەکرا و ئەوپەڕی توانای خۆی خستەکار بۆئەوەی لەگەڵمدا بدوێ.

(١٢) لەوەدا بەهەڵەچووبووم، چونکە دوو کوڕی هەبوو، گەورەکەیان لە کرماشان بارمتە بوو، کە ڕەنگە پێشتر تووشی ئاووڵە بووبێ، بەڵام دایکی ئەوەندەی پەژارەی بچووکەکەیان بوو، کە هێشتا لەبەردەم ئەوەدایە تووشی ئاووڵەبێت، هەر بەتەنیاش باسی بچووکەکەیانی ئەکرد.

بەڕاستی ڕۆژێکی خۆشم لەگەڵ خۆی و ئەو ئافرەتە زۆرەدا بەسەربرد، کە لەگەڵی بوون. لە سەعات پێنجدا بۆ ماڵەوە گەڕامەوە. ئەوەندەش ماندوو نەببووم کە چاوەڕێم دەکرد[١٣].

(١٣) تا ئێرە یادداشتەکانی ریچ خانم دوایی دێت و ئیتر لێرە بەدواوە باسی گەشتەکەی نەکردووە – ع.